

УДК 347.121.2(477)

ПРАВО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СВОБОДУ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

Левицький М.О., аспірант
кафедри цивільного права та процесу
Хмельницький університет управління та права

Стаття присвячена теоретичним і практичним аспектам права військовослужбовців на свободу місця проживання, визначенню обмежень військовослужбовців у здійсненні цього права та розробленню пропозицій до чинного законодавства.

Ключові слова: *військовослужбовець, право на свободу місця проживання, військова служба, гендерна рівність, особисте немайнове право, вищі військові навчальні заклади.*

Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам права военнослужащих на свободу местожительства, определению ограничений военнослужащих в осуществлении этого права и разработке предложений в действующее законодательство.

Ключевые слова: *военнослужащий, право на свободу местожительства, военная служба, гендерное равенство, личное неимущественное право, высшие военные учебные заведения.*

Levitsky M.O. RIGHT OF THE MILITARY PERSONNEL FOR FREEDOM OF THE PLACE OF RESIDENCE

Article is devoted to theoretical and practical aspects of the right of the military personnel for freedom of residence, definition of restrictions of the military personnel in implementation of this right and development of offers in the current legislation.

Key words: *serviceman, right to freedom of residence, military service, gender equality, personal non-property right, highest military educational institutions.*

Постановка проблеми. Конституція України гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, вільний вибір місця проживання (ст. 33). Право на місце проживання фізичної особи також закріплюється і ст. 310 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України. При цьому таке право включає дві правомочності фізичної особи: 1) право на вільний вибір місця проживання; 2) право на зміну місця проживання. Однак законодавець допускає обмеження у здійсненні фізичною особою права на місце проживання. Такі обмеження встановлюються для військовослужбовців. Необхідність проведення дослідження права на місце проживання військовослужбовців як особистого немайнового права є особливо актуальною, оскільки на території України вже п'ятий рік триває військовий конфлікт. Відповідно, збільшилася кількість військовослужбовців. Крім того, виникає низка питань щодо дотримання у військовому законодавстві й у проходженні військової служби міжнародних і конституційних вимог щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків (гендерної рівності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі право на свободу місця проживання військовослужбовців є недостатньо дослідженим. Деякі вчені здійснили правовий аналіз цього питання, однак у контексті іншого правового дослідження. Зокрема, Р.О. Стефанчук – під час дослідження проблем здійснення, захисту й системи особистих немайнових прав фізичної особи [1], Л.В. Красицька – під час вирішення проблем здійснення та захисту особистих немайнових і майнових прав батьків і дітей [2], О.В. Синьгубов – щодо здійснення особистих немайнових прав осіб, які не досягли повноліття [3],

О.І. Гуменюк – під час формування концепції особистих немайнових прав, що забезпечують індивідуалізацію учасників цивільних правовідносин [4] тощо. Водночас проблеми здійснення права військовослужбовців на свободу місця проживання залишилися поза їхньою увагою. Не були вони предметом вивчення у фахівців військового права.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження права військовослужбовців на свободу місця проживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 29 ЦК України, місцем проживання є місце, де фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, таким місцем можуть бути житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті (ч. 1 ст. 29 ЦК України). При цьому обов'язок забезпечити таку категорію військовослужбовців жилими приміщеннями покладається на державу (ч. 1 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [5]. Місце проживання військовослужбовця залежить від місця розташування військової частини, де вони проходять військову службу.

Військовослужбовці, які проходять строкову військову службу, та військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, розміщуються в казармах (на кораблях), а курсанти військових навчальних закладів – у казармах (ч. 2 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; п. 131 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України) [5; 6]. Для військовос-

лужбовців-жінок встановлено інше місце проживання: розміщуються в окремих службових жилих приміщеннях (п. 131 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України) [6].

Особливий порядок розміщення встановлено для окремої категорії курсантів військових навчальних закладів: 1) курсанти третього й наступних курсів, слухачі та курсанти з числа військовослужбовців військової служби за контрактом (незалежно від курсу) – в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України) [7]; 2) курсанти, які мають сім'ї, – в сімейних гуртожитках, а в разі їх відсутності або з дозволу начальника вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу – у жилих приміщеннях за межами навчального закладу (ч. 6 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України) [5; 7]; 3) курсанти-жінки незалежно від курсу навчання – в окремих гуртожитках (спальних приміщеннях) (ч. 3 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України) [7].

Отже, військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, мають право вільно обирати місце проживання та його зміну, однак такий вибір прямо залежить від місця проходження військової служби. У праві на вибір місця проживання та його зміні повністю обмежені військовослужбовці, які проходять строкову військову службу та на посаді курсанта вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів чоловічої статі. На нашу думку, не справедливим є обмеження у праві на місце проживання курсантів третього і старших курсів навчання, а також курсантів із числа військовослужбовців військової служби за контрактом (незалежно від курсу), встановлюючи обов'язок проживання лише в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Курсанти третього і старших курсів прирівнюються до тих осіб, які вже пройшли строкову військову службу (у разі їх звільнення). Тому на них поширюються не всі обов'язки військовослужбовців, які проходять строкову військову службу (на відміну від курсантів першого та другого курсів). Курсанти з числа військовослужбовців військової служби за контрактом несуть військову службу за контрактом на посаді курсанта, тобто вони є насамперед військовослужбовцями за контрактом. Таким військовослужбовцям держава виплачує грошове забезпечення, тоді як звичайні курсанти його не одержують. Тому на таку категорію військовослужбовців повинні поширюватися правила про місце проживання військовослужбовців, які проходять військову службу за

контрактом, а не курсантів. А це означає, що вони повинні мати право вибору – проживати в гуртожитках вищих військових навчальних закладів або в жилих приміщеннях за межами такого закладу. Відповідно, вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [7] такого змісту: «Курсанти третього й наступних курсів (слухачі та курсанти з числа військовослужбовців військової служби за контрактом – незалежно від курсу) мають право проживати в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, або у жилих приміщеннях за межами таких закладів за своїм вибором».

Вищезазначене також дає змогу зробити висновок, що місце проживання військовослужбовців-жінок дещо по-іншому визначається від місця проживання військовослужбовців-чоловіків. Якщо жінки проходять військову службу за контрактом, то вони розміщуються в окремих службових жилих приміщеннях. А якщо жінки проходять військову службу на посаді курсанта, то в окремих гуртожитках (спальних приміщеннях). Такий підхід свідчить про гендерну нерівність між чоловіками й жінками у визначенні їхнього місця проживання в разі проходження військової служби. Тобто про дискримінацію щодо жінок.

З кожним роком в арміях світу зростає кількість жінок, які отримали найвищі військові звання та нагороди. Жінки в армії завжди були, є і будуть. Їхні історії доводять: ні патріотизм, ні сама війна не мають статі. Єдине, чого вимагають жінки, – однакових прав на вибір і виконання власного обов'язку та призначення [8].

Відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, «дискримінація щодо жінок» означає «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» (ст. 1) [9]. Тому чоловікам і жінкам надаються однакові права щодо «законодавства, яке стосується пересування осіб і свободи вибору місця проживання та фактичного місцеперебування» (ст. 15) [9]. Цей міжнародний документ обов'язковий для виконання на території України, оскільки його ратифіковано Україною 12.03.1981 (Статус Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок) [10].

Конституція України є гарантом рівності чоловіків і жінок у політичній, соціальній, економічній і культурній сферах (ч. 2 ст. 24). При цьому Основний Закон наголошує на тому, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками статі (ч. 1 ст. 24).

З метою досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства 08.09.2005 прийнято Закон

України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [11]. Відповідно до цього Закону, гендерна рівність означає рівний правовий статус жінок і чоловіків і рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (ст. 1) [11].

Сьогодні прикладом гендерної рівності чоловіків і жінок під час проходження військової служби є Ізраїль і Норвегія, де військова служба становить обов'язок для їхніх громадян незалежно від статі. Така позиція пояснюється представниками уряду тим, щоб надати обом статям рівні можливості й зробити професійною армію, однак той, хто не бажає служити, може відмовитися [12].

Варто зазначити, що Норвегія належить до тих держав у світі, де було зроблено найперші кроки до гендерної рівності: надано жінкам виборчі права в повному обсязі (1913 р.), прийнято закон про рівноправність статей, що забороняє дискримінацію за статевою ознакою в усіх сферах суспільного життя (1978 р.) [12].

Однією з найпрогресивніших армій у світі щодо гендерної рівності є ЦАГАЛ в Ізраїлі, що складається на 50% із жінок. При цьому жінки можуть займати 92% позицій в Армії оборони Ізраїлю [12]. Така ситуація зумовлена тим, що Ізраїль постійно перебуває під загрозою ззовні.

Великобританія відрізняється від інших держав тим, що в 1990 р. жінкам було дозволено служити у Військово-морських силах; у травні 2012 р. жінка стала командиром бойового корабля; з 2013 р. жінки почали служити на підводних човнах [13].

Уважається досить фемінізованою в Європі й французька армія, де понад 22% службовців – жінки. Водночас існує низка заборон для французьких жінок: заборонено служити в іноземному легіоні, морській піхоті та екіпажах підводних човнів.

Вірізняються від інших держав Європи армії ФРН, Швеції, Іспанії, де жінки допускаються до всіх видів військових спеціальностей і мають рівні можливості з чоловіками по зайняттю будь-яких посад [13].

Повністю зрівняні в правах із чоловіками жінки-військовослужбовці США. Жінкам дозволено ще у 2011 р. служити в підводному флоті. З початку 2016 р. жінок допущено до служби в усіх бойових підрозділах, включаючи морську піхоту й війська спеціального призначення [14].

В Україні питання гендерної рівності у військових формуваннях є особливо актуальним. Унаслідок проведеного аналізу військового законодавства можна зробити висновок, що існує «особливе» ставлення до військовослужбовця-жінки в аспекті надання низки привілеїв та обмежень щодо виконання певних завдань, займання певних посад тощо. Такий законодавчий підхід суперечить основним стандартам про однакові умови проходження військової служби чоловіків і жінок.

В Україні з 2017 р. розширено перелік військових посад для жінок, тому жінки вже офіційно можуть бути танкістами, снайперами і

стрілками (зміни до Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезначених військовослужбовців» № 337) [15]. Сьогодні всі бойові посади в Збройних силах України можуть комплектуватися незалежно від статі.

Важливим кроком уперед стало прийняття Верховною Радою України 05.12.2017 в першому читанні проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» [16], який урівнює жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах та інших військових формуваннях. Зокрема, скасовуються обмеження щодо призначення військовослужбовців-жінок у добовий наряд, відправлення у відрядження та звільнення від проходження зборів; закріплюється принцип, за яким жінки мають проходити військову службу на рівних засадах із чоловіками, що включає рівний доступ до посад і військових звань і рівний обсяг відповідальності під час виконання обов'язків військової служби [16].

На нашу думку, присутність військовослужбовців-жінок не пов'язана із зовнішньою красою армії. Жінки самостійно обрали шлях для особистої професійної реалізації, тому вони є такі ж солдати, як і чоловіки. Відповідно, на них повинні поширюватися порядок та умови проходження військової служби на рівні з чоловіками. Тому місце проживання військовослужбовців-жінок має визначатися так само, як і місце проживання військовослужбовців-чоловіків. Така практика поширена в деяких державах, зокрема в Ізраїлі та Норвегії військовослужбовці-жінки й чоловіки сплять у змішаних гуртожитках [17].

Варто зазначити, що основну причину неможливості повної гендерної рівності в армії вбачають у тому, що проживання в одному приміщенні підриває бойову ефективність військовослужбовців. Пояснюють це тим, що між чоловіками та жінками з'являється романтичні стосунки, а також із підвищеним ризиком сексуальних домагань. За даними вивчення цього питання, наприклад, 4,9% американських (2014 р.) і 18% норвезьких (2015 р.) жінок-військовослужбовців страждали від сексуального переслідування. Водночас панівною думкою в армії цих держав є те, що, якщо хлопці та дівчата проживають в одній кімнаті, разом їдять і працюють, зменшується кількість домагань і це призводить до більшої згуртованості. Дівчата займаються більше спортом і тренуються з хлопцями. Основним завданням повної гендерної рівності в армії є змусити чоловіків і жінок думати один про одного як лише про солдат.

Соціальним антропологом у «Forsvarets Forskningsinstitut» Ніною Хеллум проведено дослідження, де вона спостерігала військовий підрозділ протягом двох років і свої висновки оформила у звіті (жовтень 2016 р.):

1) один раз вона застала чоловіка та жінку в одному ліжку під час перегляду фільму; 2) чула від солдата про один випадок сексу на базі; 3) чоловіки коментували зовнішність жінок не більше, ніж у звичайному житті; 4) військове життя не дуже романтичне, оскільки всі тяжко працюють увесь день і бачать один одного в не дуже привабливих ситуаціях. На її думку, змішані спальні приміщення можуть допомогти жінкам-солдатам відчутти себе частиною групи, а чоловікам – прийняти їх у такій якості. Якщо б була окрема кімната для дівчат, то чоловікам було б більш цікаво. Атмосфера складається досить приятельська, більш схожа на «братські взаємини» [18]. На думку Ніни Хеллоум, постійний вплив іншої статі руйнує стереотипи про те, що збільшення кількості жінок-військовослужбовців може ослабити «небажані чоловічі моделі поведінки» в рядах збройних сил. Такий підхід має позитивний наслідок, що полягає в тому, що армії не потрібно більше надавати окремі спальні приміщення жінкам, що дасть змогу скоротити час і витрати на логістичне планування [18].

На думку Мот, який підготував батальйон ПВО/ПРО, солдати показують себе краще тоді, якщо до них ставитися просто як до солдат, незалежно від статі [18].

У Збройних силах України, як зазначає Міністр оборони України Степан Полторак, сьогодні проходять службу понад 24 тисячі жінок-військовослужбовців на різних посадах, із яких понад 3 тисячі № 337 офіцери. При цьому близько 7 тисяч жінок виконували завдання в районі проведення АТО та набули статусу учасника бойових дій [19].

За тривалий час проведення АТО території України жінки-військовослужбовці показали свою бойову здатність, а наше суспільство навчилося приймати їхній вибір і право захищати Вітчизну зі зброєю в руках.

«Неетично порівнювати, хто є сильніший – жінки чи чоловіки, бо є сильні жінки і є слабкі чоловіки, і є навпаки. Прикладами тому є не лише поодинокі жіночі героїчні вчинки, а й масова участь жінок у подіях під час Майдану, під час постмайданівських процесів і в Києві, в регіонах, і в зоні АТО тощо», – наголошує експерт з гендерних питань Лариса Кобилянська [8].

Щодо умов проживання для жінок, то на території проведення АТО окремих умов для них немає (одне приміщення для проживання й однаковий побут). Виняток становить лише база «Донбас», де для жінок передбачено більше комфорту. Психолог і засновник громадської організації «Психологічна підтримка та реабілітація «вільний вибір» Тетяна Руденко стверджує, що в армії мають місце сексуальні домагання до жінок, що ускладнює процес служби; вони одержують подвійні або потрійні навантаження [20].

На думку Степана Полторака, «в українському війську мають бути рівні права між чоловіками і жінками, адже жінки-військовослужбовці більш відповідальні, ніж чоловіки. Якщо буде якась загроза, то військовослужбовець-жінка виконає бойове завдання на такому рівні, як і чоловік» [21].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, надання військовослужбовцям-жінкам привілей у місці проживання під час проходження військової служби порушує принцип рівноправності між жінками та чоловіками. Установлення в нормативно-правових актах для військовослужбовців-жінок однакового порядку з військовослужбовцями-чоловіками щодо визначення місця проживання буде відповідати міжнародним і конституційним вимогам щодо рівності та справедливості за ознакою статі. При цьому проживання в змішаних казармах, кораблях, гуртожитках є повністю допустимим, незважаючи на фізіологічні відмінності між чоловіками й жінками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
2. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Ліра-К, 2014. 628 с.
3. Синегубов О.В. Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб: монографія. Харків: Золота миля, 2015. 528 с.
4. Гуменюк О.І. Особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію учасників цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2011. 20 с.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
6. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затв. Законом України від 24.03.1999 № 548-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 194. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14/page>.
7. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затв. Указом Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>.
8. В АТО беруть участь 938 жінок-військових, ще близько 15 тисяч служать в лавах ЗСУ. URL: <https://zik.ua/undefined>.
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Міжнародний документ від 18.12.1979. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
10. Статус Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979: Міжнародний документ від 15.05.2009. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_i41.
11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
12. Гендерна рівність/нерівність в Норвегії. URL: <http://moyaosvita.com.ua/geografija/genderna-rivnistnerivnist-v-norvegii/>.
13. Жінки на військовій службі: зарубіжні та вітчизняні реалії. URL: <https://www.slideshare.net/Zoya79/ss-60238611>.
14. Жінки в армії: ЗСУ і світовий досвід. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/zhenshchiny-v-armii-vsu-i-mirovoy-opyt-689801.html>.
15. Про затвердження тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців: Наказ Міністерства оборони України від 27.05.2014 № 337, зі змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства оборони від 02.02.2015 № 48, від 23.06.2015 № 286, від 03.06.2016 № 292, від 12.06.2017 № 318, від 20.10.2017 № 541. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0600-14/paran16#n16>

16. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61190.

17. Гендерна рівність в армії Норвегії: жінки і чоловіки сплять в одній кімнаті. URL: <https://politeka.net/ua/news/290132-ravenstvo-polov-v-armii-norvegii-zhenshhiny-i-muzhchiny-spyat-v-odnoj-komnate-video>.

18. Норвежский эксперимент. Как солдат заставили забыть о сексе и что из этого вышло. Среда, 3 января 2018. URL: www.dsnews.ua/world/norvezhskiy-eksperiment-kak-soldat-zastavili-zabyt-o-sekse-30012017080000.

19. Міністерство оборони України. Офіційний сайт. URL: www.mil.gov.ua/news/2018/03/06/u-zbrojnih-silah-ukraini-prohodyat-sluzhbu-ponad-24-tisyachi-zhinok-vijskovosluzhbovciv-na-riznih-posadah-stepan-poltorak/.

20. Максименко О. Война вне гендера. Как женщины несут службу в рядах Вооруженных сил Украины. Аргумент. Пнд, 2017-12-04. 09:20. URL: <http://argumentua.com/stati/voina-vne-gendera-kak-zhenshhiny-nesut-sluzhbu-v-ryadakh-vooruzhennykh-sil-ukrainy>.

21. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2189102-poltorak-kaze-so-zinkivijskovosluzbovci-bils-vidpovidalni-niz-coloviki.html>.